Dr. VALENTIN PUTANEC

ZAGREBAČKI STAROFRANCUSKI RUKOPIS DJELA »RÉGIME DU CORPS« ALDOBRANDINA SIENSKOGA

1. — Aldobrandin Sienski je liječnik 13. stoljeća. Porijeklom je, kao što mu kazuje i nadimak, iz talijanskoga grada Siene. Otišavši u Francusku, život je završio 1287. u Champagni, u gradu Troyesu, gdje se nastanio vjerojatno poslije smrti kralja Ljudevita Svetoga († 1270), čiji je možda i bio liječnik. Godine 1256. dok je još bio u Italiji, zamolila ga je Beatrica Savojska, kontesa Provanse, žena Raymonda-Bérengera IV, a kći Tome Savojskoga, da joj napiše (na francuskom jeziku) higijenski priručnik. Razlog njezine molbe, kao što se vidi iz predgovora jednom rukopisu njegova djela (rukopis A), ležao je u tome, što je ona pošla u pohode svojim kćerima, koje su bile supruge evropskih suverena (u raznim zemljama Evrope: Francuskoj, Engleskoj, Njemačkoj, Italiji), a Aldobrandina samoga, do kojeg je kao liječnika mnogo držala, nije htjela uzeti na to putovanje, jer nije htjela da on napusti »svoje trgovce s onu stranu brda (t. j. u Italiji, u Sieni ili Firenci), koje je on liječio«. Knjiga, koju je naručila u Aldobrandina, a koju je on i napisao, trebala joj je davati upute za čuvanje zdravlja umjesto samoga Aldobrandina.[1]

Ovo djelo Aldobrandina, poznato obično pod imenom *Régime du corps*, zapravo je kompilacija najpoznatijih sredovječnih medicinskih rukopisa. Sastoji se od četiri dijela. U prvom dijelu govori o općim higijenskim propisima (o elementima, o jedenju, piću, spavanju, koitusu, kupanju, srdžbi, puštanju krvi, o stavljanju kupica, o pijavicama, purgativima, bacanju, o kugi; o godišnjim dobima, o klimi, o putovanjima, o bremenitosti žene, puerikulturi, o čovječjim dobima). U drugom dijelu govori o higijeni tijela, u trećem o hrani. U četvrtom dijelu daje upute za prepoznavanje naravi pojedinog čovjeka prema vanjskim znacima (fiziognomika).

Prvi i drugi dio ovoga djela obrađen je uglavnom prema Aviceni, s malim umecima prema Ali Abbasu i Razesu, treći prema Isaaku, a četvrti je doslovni prijevod prema Razesu.[2]

Broj poznatih rukopisa djela *Régime du corps* iznosio je dosada brojku 36.[3] S ovim rukopisom, koji ovdje obrađujem, a koji je nauci dosada bio gotovo nepoznat, penje se njihov broj na 37 rukopisa. Ima i nekoliko rukopisa talijanskog prijevoda ovoga djela, izvršenog već u 14. stoljeću, poznatog pod imenom *Trattato della sanità del corpo.*[4]

2. — O rukopisu, koji ćemo ovdje prikazati, a nalazi se sada u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, u Metropolitanskom odjeljenju, u zborniku pod brojem MR 92, bilo je dosada veoma malo poznato.

Prvi je na nj upozorio Janko Barlè u svom članku *O zdravstvu u starom Zagrebu.*[5] On navodi, da se u Metropolitani čuva i medicinski rukopis pisan francuskim jezikom i naziva ga »Tractatus de conservanda sanitate«. Ne upušta se u određivanje autora. Navodi krivi broj folija (»88 lista«).

Franjo Fancev, dok je još bio upravitelj Sveučilišne knjižnice, dao je čitavom kodeksu naziv »Le Régime du corps de Maître Aldebrandin de Sienne«. Ovo je zabilježio na nutarnjoj omotnoj stranici kodeksa. Na matičnom je pak listu, koji još uvijek stoji u tom kodeksu, otkucano, vjerojatno prema njegovim podacima, »MR 92. Starofrancuski kodeks. Po svoj prilici donesen u Zagreb od Zagrebačkoga biskupa Jakova († 1348)«. U svojoj rukopisnoj radnji o tom kodeksu[6] Fancev daje incipit i eksplicit ovog rukopisa te, prema Gröberovu *Grundrissu* — vjerojatno, jer mu nije bilo pri ruci izdanje Landouzy-Pépin — određuje, da je taj rukopis djelo *Régime du corps* Aldobrandina Sienskoga.

Antun Markov[7], oslanjajući se na Fancevljevu prvu indikaciju, koju smo spomenuli, ostavlja čitavom kodeksu naziv »Le Régime du corps MR 92«. On je stoga ovaj kodeks uvrstio među medicinske rukopise. Usto daje incipit ovoga rukopisa.[8]

Lujo Thaller[9] navodi, da je Fancev za vrijeme svoga upravljanja na taj kodeks stavio naslov *Le Régime du corps,* odredivši mu autora, ali da mu nije poznato, tko je i gdje identificirao ovaj kodeks. A to stvarno dosada nije nitko učinio.

U jeseni 1950. konačno sam došao do izdanja djela *Régime du corps* Aldobrandina Sienskoga, koje su priredili Landouzy i Pépin (kratim *LP*)[10a], pa sam mogao usporediti naš rukopis sa starofrancuskim originalom.[10]. Stoga ovdje dajem cjelovit prikaz ovog našeg starofrancuskog rukopisa. Ovdje kanim utvrditi njegovu identifikaciju; odrediti njegov odnos prema ostalim sačuvanim rukopisima ovoga djela. Usto ću nešto kazati o jeziku našega rukopisa i izvesti zaključke, koji proizlaze na temelju proučavanja njegova jezika. U pitanja u vezi s provenijencijom ovoga našeg rukopisa, ukoliko se ona ne tiču jezika, ne ću se ovdje upuštati.

3. — Zagrebački rukopis djela *Régime du corps* Aldobrandina Sienskoga nalazi se u zborniku (miscellanea) MR 92 Metropolitanske biblioteke. Pisan je, nekoloniran, na potpuno dobro uščuvanoj, srednje gruboj pergameni. Format je pregamene 127 × 195 mm (mjeren f 1 i 15). Pismo je čitka, okrugla gotica 13. stoljeća (tako je određuje

Fancev i Markov), talijanske provenijencije, na što upućuje neprecrtana sedmica za kraticu *et*, te slovo ç. Da pismo ovoga rukopisa predstavlja goticu druge polovine 13. stoljeća, misli i prof. M. Barada, kojeg sam zamolio da pogleda ovaj rukopis.

U rukopisu se nalaze četiri velika inicijala, a ima i podosta malih, koji stoje na početku novih članaka. Na tim inicijalima vlada, naizmjence, crvena i plava boja. Veliki se inicijali nalaze na početku svakog dijela rukopisa. Njihove su veličine: inicijal *D* (f 1ro) 25×21 mm, s velikom i produženom te u lijevo uvinutom peteljkom, kojom počinje slovo *d;* slovo je plave boje, s uslikanim zelenim listićima na crvenom i sivom polju; incijal *E (f 23v)* 19×15 mm; inicijal *F* (f 31r) 29×29, sa spuštenim krakom slova *f;* inicijal slova P (f 53r) 30×18 mm, sa spuštenim repom slova *p*. Pojedini su paragrafi snabdjeveni manjim početnim inicijalom u crvenoj i plavoj boji, s viticama plavim, odnosno crvenim. Unutar pojedinog paragrafa označen je novi odjeljak posebnim znakom za početak odjeljka (*o*), koji je također izveden crvenom ili plavom bojom. Rubrike, koje nas uvode u sadržaj pojedinog paragrafa, izvedene su crvenom bojom.

Format folija, kakav je danas, nije bio uvijek ovakav. Kod uveza čitava zbornika u 17. stoljeću format je nešto skraćen, što zaključujem prema potpuno ili napola odrezanim marginalnim bilješkama, koje susrećemo po čitavom kodeksu, kao na primjer ff 23r, 13v, 8r, 6v, 42r.

Čitav rukopis nalazi se na ff 1r—55r, na sedam prvih kvaterniona čitava kodeksa MR 92. Prof. Fancev proveo je olovkom numeraciju folija (rekto). Svaki kvaternion ima po osam folija, te ih prema tome u svemu ima 56. Dva zadnja lista sedmog kvaterniona (ff 55v i 56r te 56v) ostala su neispisana našim starofrancuskim djelom, pa je vjerojatno neka druga ruka, u 13. ili 14. st., ispunila taj prostor novim tekstom: folioji 55v i 56r ispisani su jednim medicinskim latinskim higijenskim propisnikom, za koji ja zasada mislim da je preradba djela *De conservanda sanitate* Magistra Tadca de Florentia. O ovom ću rukopisu pisati drugom zgodom. Zadnja stranica zadnjeg lista sedmog folija (f 56v) ostala je neispisana. Na njoj je netko rukom nacrtao neki fizikalni stroj, vjerojatno nacrt sata (za neki crkveni toranj?).

Na prvoj strani prvog folija osmog kvaterniona započinje *Livre d' Enanchet*, o kojem sam pisao.[11]

4. — Incipit[12] našega teksta započinje, bez prologa, koji susrećemo kod drugih rukopisa, ovako:

»Dex qi per sa grant puisance[13] *(tot se mond establi)*[14] qi primierement fist li ciel, aprés li .IIIj. elem(enc)[15], la terre, li ave, li air *et* li feu, si li plot qe totes les autres choses dés la lune en aval fusent faites par la vertu de ces. IIIj. elemenz, sicome sunt h(erbes)[15b], arb(r)es, oisiax *et* totes bestes, poisons *et* homes. *Et* fist primierement [t]otes ces choses avant q'il feist home. *Et* home fist il en sa senblance au derrain por la plus nobl[e] creature q'il peust faire. *Et* li dona la segnorie en terre de totes les choses q'il avoit primierement fetes

et vout qe totes choses fusent a lui obeisanç por ce qe il est ausint come fins totes choses, si come dist Aristoites: qar om doit bien savoir qe fins est la meudre chose en totes oevres qar por la fin fet l'en qant qe l'en fait« (f 1ro).

Sa malim preinakama, u koje ovdje ne ulazimo, ovaj naš incipit odgovara tekstu, koji se nalazi iza prologa, a kao uvod u samo djelo, u *LP*, p. 4, r. 6—17.

Konac (eksplicit) našega rukopisa čini ovaj tekst:

»Covient qi iuger viaut q'il ne gart solement a uns des ensegnamenz qe dit vos avom, mais a .IIj. o a .IIIj. o a tant cum il pora plus qe tant com li ensegnamenz s'acordent plus ensemble, sera plus droiz le iugemenz. *Et* li ensegnamenz qi sunt plus a droit iuger, sunt cil des euz et do visage.« (f. 55ro).

Ovo je konac djela prema našem rukopisu. Ali poslije ovoga teksta dolaze u našem rukopisu na istoj stranici još dva medicinska recepta, jedan na latinskom, drugi na starofrancuskom jeziku. Evo ih:

»Malsani *et* teneosi ideo nascuntur quando vir cum muliere habente callendaçium agit si mulier tunc temporis cum eo agat.

A santé d'ome *et* de fame garder vaut mieuz chaude viande qe froide.« (f. 55ro).

Spomenuti eksplicit našega rukopisa (... sunt cil des euz et do visage.«) odgovara gotovo doslovno eksplicitu u drugim tekstovima, v. *LP*, p. 202, r. 1—6.

Što se tiče sadržaja našega rukopisa u odnosu prema ostalim rukopisima Aldobrandinova djela, treba odmah kazati da je naš rukopis djelomično nepotpun, ali da također posjeduje i tekst, koji susrećemo u malom broju rukopisa. Tako u našem rukopisu fali članak o puerikulturi »Coment on doit garder l' enfant quant il est nes« (v. *LP*, pp. 74—78). Ovaj je tekst ispao u našem rukopisu nepažnjom prepisivača. To dakazujemo time, što slijedeći članak u našem rukopisu počinje kao da se članak o puerikulturi nalazi naprijed: »Entendu avez coment vos devez faire vostre enfant norir ou primier aage ...« (f 22 vo).

Ima međutim u našem rukopisu jedan pasus, koji posjeduje samo jedan malen dio rukopisa (glavni od njih je rukopis *D*), a ne posjeduju ga ni *A*, ni *B*, ni *C* rukopis. To je članak »De chiches«. Pošto je neobjavljen u *LP*, evo ga ovdje:

»Des chices. Chiches de lor nature sunt chaudes *et* moistes *et* sunt de diverses manieres si com verdes *et* seches *et* les seches q[i] sunt blanches *et* rouges *et* noires. Les verz tienent la nature des feves qar elles enflent *et* donent gros et mauvais norisemenz. *Et* se diversifient les seches des vers si com les feves verz des seches qar sicom les feves seches ont mains de ventosité qe les verz, aisint est ce de chiches seches. Toit soit ce q' elles n' aient tant de ventosité com les vers, tote voies ont elles ventosité *et* engendrent grosses humors *et* ont nature de fere oriner *et* speciaument chiches noires. Qi use l' aigue o elles serunt cuites, si ostent le mal de la piere *et* est

de sa nature plus chauz qe n'est ne blans ne rouges *et* por ce ha nature d' ovrir les voies do foie *et* dou cors plus qe li blans ne li rouges. Mais li blans *et* li rouges *sunt* plus amiables a la nature de l' ome *et* entendez de celes *qi sunt* rosties qar elles ont mains de ventosité qe cuites en aigue e valent mieuz a maladies removoir qe por santé garder si com vos avez oi.« (ff37vo i 38ro).

Za sitnije razlike između našeg rukopisa i ostalih, vidi niže glavu 5.

Na nekim mjestima u našem rukopisu ima unutar linija prazno ili radirano mjesto. Na tim mjestima, gledajući u izdanje *LP*, nije ništa ispušteno. Bit će, da je pisac na tim mjestima dva put ispisao isti tekst, ili ga je krivo ispisao, pa ga je kasnije prebrisao i ostavio neispisana (usp. ff. 16r, 21r, 22r).

Naslovi i rubrike nalaze se i u našem rukopisu. Jedino sitniji naslovi unutar jednog dijela rukopisa fale i u našem rukopisu (v. na pr. *LP*, str. 45 i sl.).

Za historiju medicine možda će biti od interesa to, što je jedan od posjednika rukopisa, vjerojatno u 14. stoljeću, uz neke glave ili članke stavljao marginalne bilješke, na talijanskom jeziku, »no« i »si«. Tako *no* dolazi vrlo često (na pr. ff 23r, 13v, 8r, 6r, 42r, 39v, etc). Autor ga stavlja, kada se s nekim tekstom ne slaže, ili, ako je tako, kada njegova liječnička praksa ili vlastito iskustvo nije potvrdila dotični propis ili tvrdnju, koju nalazimo u rukopisu. Određivanje vrijednosti toga *no* ostavljamo historičarima medicinskih nauka.

5. — Prije nego prijeđem na prikaz jezika našega rukopisa, dajem pod brojevima 1—172 niz paralela, u kojima uspoređujem naš tekst s tekstom u *LP*. Iza rednoga broja dolaze najprije broj stranica i redaka u *LP*, zatim tekst u *LP*, pa iza dvotočke odgovarajući tekst u našem rukopisu.

Ove će paralele dobro doći kod eventualnog proučavanja novih i starih rukopisa našega djela. Ja ću ih u slijedećim glavama upotrebiti, da bih odredio odnos našeg rukopisa prema ostalima i da jezično odredim provenijenciju našega rukopisa.

Paralele:

1) 4,22 cangent: changent; ali 5,10 cangent: cangent; 2) 4,23 estat: estant; 3) 4,24 engerrés (A), engenrés (B): engendres; 4) 4,18,21,25 sont: sunt; 5) 4,25 li angele: li angre; 6) 5,1 qui soit: def.; 7) 5,1 k' on apiele: qe l'en apelle; 8) 5,2 et peust encore remouvoir les maladies, car: e poist encore tote maladies removoir, car; 9) 5,3 especiaument (A), principalment (B): principaument; 10) 5,3 le santé: la sante; 11) 5,4—5 science por l' oume faire vivre tous jours: science por fere vivre l' ome toz iorz; 12) 5,5 faite: fete; 13) 5,7 plaist: plest; 14) 5,7 signeur: seignor(sei-, s. o.); 15) 5,8 Et si vous dirai por coi: e si vos dirai raison por qoi; 16) 5,8 met a croistre: met en croistre; 17) 5,9 vigeur: vigor; 18) 5,9 si est à .XXXV. ans et dont: def.; 19) 5,9—10 que il mete (def. A): qe il mete; 20) 5,10 à aler à noient: a venir a noient; 21) 5,15 assés: def.; 22) 5,16 couvient: convendroit; 23) 5,16 qui entendre

le vauroit: qi entendre la voudroit; 24) 5,20 sen: son (cors); 25) 5,21 L' une si est por: l' une de ces parties est de; 26) 5,22 le bien sain com le mal sain: li bien sain com le maladif (B malade); 27) 5,23 iestre: estre; 28) 5,23 cascun: chascun; 29) 5,24 menbre par lui: menbre per soi; 30) 5,24—25 et por çou, ara en ceste oevre .Ij. principals parties: e por ce aura en ceste oevre .Ij. principaus partis; 31) 5,26 dira: parlera; 32) 5,26 coses: choses; 33) 5,27 phisanomie: phisonomie; 34) 5,28 capitaus (A), capitels (B): chapitres; 35) 5,29 nos troverons (A), vous trouverés (B): vos troverois; 36) 5,32 boire: boivre; 37) 6,2 en quel tans (A), en quel tans et pour coi (B): en qel tenps e por qoi; 38) 6,4 por coi on les use: por qoi on le doit user; 39) 6,5 en quel tans (A) ,en quel tans de l' an (B): en qel tens de l' an; 40) 6,6 se . . user le vomir: def.; 41) ki veut errer par mer (A), qi veut ceminer ne nagier par mer (B): qi viaut cheminer por terre et nager per mer; 42) 6,17 le nourice (c. r.): la norice; 43) 6,21 avons: avom (= nous avons); 6,26 et poons (= et nous pouvons): e poom; 7,3 savons (= nous savons): savom; 7,4—5 conmençons: commencom; 44) 6,24, 25 lequele (c. s.): laqele; 45) 6,27 pratike (= la pratique): parautiqe (slično *parautice* za *pratike* 7,6; 46) 6,28—29 commencemens (A) commandemens (B): commandamens; 47) 6,30 fievres: frievres (2 put); 48) 11,1 commandemens, pluiseurs: comandamens, plusors; 49) 11,7 maintenir: mantenir;

50) 11,13 II(A), III(BCD): II; 51) 11,16 li autre si est par le pous dou cors de l'homme (def. A): l' atre est per les peus do cors de l' ome; 52) 11,18 li calors: la chalor; 53) 11,23 à le caleur du cuer (A), a regart de (B), ou regart de (C): a resgart de la chalor; 54) li airs fait bien et ewe (A), et aide (B): por qoi li airs aide au cors; 55) 11,25 à espurgier: a purger; 56) 11,25—26 les fumees (A), les males fumees (B): les mauvaises fumees; 57) 11,26 engerrer: engendrer (usp. gore 3); 58) ne puet on vivre: ne puese l' en vivre; 59) 12,1 vous aprenderons: vos aprendrom; 60) 12,7 et quant li solaus se couche ke il se refroide legierement (samo B): e qant li soleil se chouge qe il se refroide legierement; 61) 12,11 escaus (A), estans (BCD): estans; 62) 12,13 arbres . . . sicom: def.; 63) 12,14 caroignes: charoignes; 64) 12,15 repuns: respos (bolje naš): 65) 12,17 le sent on gros (A), gros et chaut (B): gros e chaut; 66) 12,21 nous le laisserons: nos le laiserom; 67) 12,23 pestilence: pistilence; 68) 13, naslov mangier: mençer, ali niže za 13,10 mengier; 69) 13,2 couvient »il faut«: convint; 70) 13,13 pou ou assés: asez o petit; 71) 13,16 sont: sun »ils sont«; 72) frois et ses: froiz e sech; 73) 13,23 saine: sane; 74) 13,26 des autres natures: des froides natures; 75) 14,3 fais d' un jor: fres d' un jor (bolje naš): 76) 14,3 et chars de cievreul jouene dont la chievre soit noire, et boines hierbes, et char de viel noviel de lait (samo B): et car de cevrot ioine dont la cievre soit norie de bones herbes et char de veel de lait; 77) 14,5—6 de . . . de l' oume: def.; 78) 15,14 k' il manguent· q' il meniut (subj. du pr., 3ème p. pl.); 21,20 je mengue (B), je mengnue (A): ge meniu (lère p. sg, pr.); 27,5 si mengue: si meniu (3ème p. sg., pr. du subj.); 61,6 menguce pau »qu' ils mangent peu«: meniu poi; si mengut »qu' il mange«: me-

niu; 130,20 mengut: meniu (3ème p. sg., pr. du subj.); 79) 14,17 grisomoles, piesches (A), grisomeles, pesches (B): grisolomes et groiseles, peches; 80) 14,18 en esté au vin (A), a engeun (B): a geun (bolje B i naš, ako priređivači nisu *vin* krivo čitali umjesto *iun);* 81) 14,18—9 . . .; jasnije u nas: por la grant force de la forcelle o per le chaut foie refroider; 82) 14,21—1 Ensi poés entendre de tous cous et de totes les chars et de totes autres coses (A), cous = leuns (B): ausint poez entendre de toz chous e de totes chars et de toz leuns et de totes autres choses; 83) 15,1 aimment (A), atraient (B): aterient; 84) 15,5 en esté: in este; 85) avons: avom; 85a) 15.8 brievement: breumant; 86) 15,10—1 pau ou assés: pu o assez; 87) 15,15 enflé ne bruiant: enfler ne bruier; 88) 15,17 revigne à la bouche: li remaigne sovent en la boche; 89) 15,23 travail (A), ventrail (ostali rukopisi): ventreil; 90) 15,25 milleur (A), meneur (B), menor (D): menor; 91) 15,25—6 des viandes legieres (A), des viandes et soient legieres (B): viandes et soient legiers; 92) 15,26 sicom sunt pouchin,pietris, capons, et autres legieres viandes (samo B): si come sunt poucins, perdis, capons et autres legieres viandes; 93) 15,27 fain (A): faim; 16,12 fains: faim; fain: fam; 94) 16,10 chien (A): chain; 95) 16,29 arderoient: ardrogent; 96) 19,8 vert (A), verdelet (B): verdet; 97) 19,16 le pule »peuple« (A): poble; 98) 20,3 espame (A), espasme (B): spasme; 99) 20,9 l'escarueille (A), l'esdarniele (B, C), esdarnele (D): les dameles qe li fisiqe apelle olivum;

100) 20,28 vin dous (A), vin verdelet (B, D): vin verdet; 101) 21.20 je mengue cascun jor costes de laitues (A), je mengue chascun soir chous de laitues et boines espeses (B): chascun soir laitues a bonnes espices (D): ge meniu chascun ior choz et laitues a bones espices; 102) 22,27—8 damagier (A), d' amaigrir (B): de magrir; 103) 23,14 et quant ele sera un peu plus tainte et plus espesses, lors est la viande cuite (samo B); et qant elle sera un poi plus tainte et plus expesse, lors est la viande cuite; 104) 25,22 faire . . . faire: faire . . . far (boilir . . .); 105) 25,21 teles: tales; 106) 25,26 si en parlerons briefment: si en parlerom breument; 107) 26,24 de piaperon (A), triumpiperum (B), triompiperom (D): triompiperom; 108) 27,7 le vertu: la virtu; 106,8 par le vertu: par la virtu; 109) 28,10 l' eure à le quele: l' ore a la quale; 110) 29,18 coucier: choucher; 111) 31,2 accidens de l' arme (A), accidentia anime (BCD): assidentia anime; 112) 31,1 il (ne) convient (pas) parler: n' estuet pas parler; 113) 31,21,25 pa 32,1 soudainement: soutainement, soutanament (još nekoliko puta dolazi oblik sa *t* i drugim *a);* 114) 32,12 pa 34,2 i 4 rouge: roige; 115) 36,14 a .i. cuevrechief (A), kuevrekif (B): a un cuevrecer(!) o un façol *(façol* dodamo naknadno sa strane, marginalna bilješka); 116) 38,4 jointure: junture; 117) 38.4 en ewe: in l'aigue; 143,3 ewe: ague; 118) 38,24 fondement: fondament; 119) 38,27 piet »pied«: pee; 120) 39,5 engaument (A), ieument (B), egaument (D): igaument; 121) 41,13 pornil (A), ponil (B), poinil (C), penil (D): panil; 122) 41,19 i 24 mers, ainnes (A), nages (C), aines (D): naches; 123) 42,16 la quinte: la quinta; 124) 42,23 i 53,22—3 tieve »tiede«: teve (dolazi još nekoliko put oblik *teve);* 125) 43,18 rouge:

roge (v. gore 114); 126) 43,25 saner (A), soudre (B), souder (C): souder; 127) 44,7 buef (A), boe (B), bouc (CD): bove; 128) 46,1 autre (A), anoce (B), ancre (D): ancre; 129) 48,8 traira (fut., A): trara; 130) 47, 11—18 u našem rukopisu kao D (ne ni kao A, ni B, ni C); 131) 48,34 sietembre: setenbrece; 34, 21 sietembre: setenbrece; 49, 11 sietembre: setenbrece; 60, 8 sietembre: la setenbrece; 62, 5 sietembre: setenbrece; 63,13 sietembres: la setenbrece (ali sietembres: setembre — 63, 3); 132) 49, 1 comandement: comandament; 133) 49,2 s'il avient qu'il couviegne le cors purgier: s' il avient q'il estuise le cors purgier; usp. zamjenu convenir sa estuet kod br. 112; 134) 49,9 del yver: de l'inver [inače u tekstu yver (s)]; 135) 50,28 enseignemens: ensegnamenz; 136) 51,1 bietes: bedes; 137) 52,34 ne : no; 138) 53,4 Avicennes: Avicena; 139) 53, 25 qui . . . garder: def.; 140) 50, 30 tourterelle: tortorelle; 141) 54, 15 clistere: ditere; 142) 55,31 malves (A), brancorsine (B), brens (CD): brancorsine; 143) 56, 15 racine : recine; 144) 59, naslov air : ar, li ars (pl., nom., f. 17v); 145) 68, naslov i l cheminer : chaminer (2 put f 20vo; 146) li femme d'ongier (A), gesir avoec feme (B), user le feme (C), hanter feme (D): hanter fame (2 put f 23r); 147) 81,11 Et les especiaus viandes (svi rukopisi): Les especiaus medicines; 148) 85, 1 i nota — dok A, B, C započinju ovaj drugi dio posve drukčije, naš daje uvod (skraćujući ga u tekstu) kao D, dodavajući još u popisu kapitula: »Li VIII. de garder le cuer«, čega nema ni D. Poslije ovoga naš tekst započinje, prije govora o kosi, sa tekstom koji se pak nalazi u uvodnoj glavi *B* (LP, 86, 19—22); 149) 103, 10 lor estomac: lor stomac; 102, 2 i 103, 11 li estomas, lor estomac : li stomac, lor stomac;

150) 105, 36 li auctor : li ator; 151) 111, 1 i nota — naš uvod kao u B (LP, nota 1 i 2); 152) 114,21 De Roger malabrance id est surgo (tako naš, dok drukčije ABD —naš poistovjetava obje biljke); 153) 205, 22—3 Segine . .. croist en Lonbardie : Roger malabrance est une maniere de ble froide et seche qi croist en Provence et en Lonbardie (nijedan rukopis spomenut u LP ne donosi Provence!); 154) 95,19 i 127,16 wischeuse : viscose; 155) 89,7 si oinderes : si lo poeç unger; 156) 95,16 vin gros nostre : vin gros nostrein; 157) 95,24 li quinte : la quinta; 158) 120,9 piece de wason (A), piere da wacon (B) : pierre de cozo vacon (ovaj *cozo* umetnut naknadno, neka vrst glose); 159) 123, 25 double tierçainne : dople tiercaine; 160) 128,21 geline qui n'a puns (A), pus (BC) : qi n'a post ; 161) 129, 4 iza *et* dolazi u našem tekstu paragraf »chars de coulon« (LP, 129), koji naš prepisivač veže uz »coc«; 162) 130,23 De char de Piertris : D'ousiax volanç et primerement de la perdriç; 163) 131, 23—5 et . . . se : def.; 164) 132, 12 moniaus (A), passelaus (B), moissons (C), moigniaus (D) : passaret; 165) 140, 1 Li .IIII chapitres de toutes manieres de leuns et premierement de feves (samo D) : De totes manieres de leuns et primerement de feves; 166) — članak »Des porriaus«, »Des oignons« i »De seneve« (LP,161, 19 do 162, 26 te 163, 23 i sl.) u nas su stavljeni iza »Des aus«, — »Capiteles d' Escaloignes« i »Des espinaces« (LP, 162—164); 167) — u nas između »De porcelaine« i »De Sauge« (LP, 168—9) umetnut

je »Des porrages«; 168) 172, 7—8 De Orvale . . . et : def.; 169) 198, 17 »Des espaules« : u nas def. cijeli pasus; 170) 200, 21 i sl., pa do 201, 3 u nas se ponavlja isti pasus omaškom i u lošoj redakciji; 171) 194, 8 i 19 regarde (3ème p. sg., pr.) : regarda (3 l. pr. sg.); 172) 200, 6 c'on ne le rapaie pas legierement (A), ne repasse mie (B), que on ne le rapie mie (C); q'en ne le rapaia mie.

6. — Naše je djelo izdano u *LP* prema rukopisu *A*, koji se čuva u Narodnoj biblioteci (Bibliothèque Nationale) u Parizu, pod brojem fr. 2021, a pismo mu je iz 13. stoljeća. Rukopisi *B* (Bibliothèque Nationale, fr. 14822 iz 13. st.), *C* (Bibliothèque de l' Arsenal, 2510, iz 13. st.) i *D* (Bibliothèque Nationale, fr. 12323, iz 14. st.) služili su izdavačima uglavnom za provjeravanje nekih čitanja. Kako izdavači teksta u *LP* nisu proveli filijaciju svih rukopisa ovoga djela, to je teško nešto konačno reći o odnosu našega rukopisa prema ostalima. Prema podacima, koje crpemo iz *LP*, izlazi, da je naš rukopis iz grupe *BCD*, te da rukopis *A* nije imao istu maticu kao naš (v. gore u paralelama brojeve 9, 19, 51, 53, 61, 89, 111). Od grupe *BCD* naš rukopis ima mnoga mjesta zajednička sa rukopisom *B* (v. br. 37, 39, 41, 46, 54, 56, 60, 65, 76, 80, 82, 83, 91, 96, 102, 103, 142, 148, 151), ali kako za ta mjesta *LP* ne daje odnosnih paralela za *CD*, zaključujemo prema brojevima 90, 101, 107, 120, 121, 128, 130, 146, 148, 165, da je naš rukopis imao zajedničku maticu sa rukopisom *D*. Sitna odstupanja (v. br. 50, 126) dat će se protumačiti tek nakon provedene filijacije svih rukopisa. Ova će filijacija, po našem mišljenju, pridonijeti mnogo i konačnom određivanju jezika, na kojem je bila napisana prvotna redakcija djela.

Naš rukopis, koji je također iz druge polovine 13. st., predstavlja jednu od rjeđih, vrednijih, a možda i najstarijih redakcija ovoga djela. Na to nas upućuju neka čitanja, koja su bolja od čitanja, koja susrećemo u drugim rukopisima (v. 75, 76, 80, 88, 148).

Konačno tumačenje pojave, da autor uz Lombardiju spominje na jednom mjestu i Provansu (v. br. 153), moći će se dati također nakon provedene filijacije svih rukopisa.

7. — U paralelama, što smo ih donijeli, mogu se vidjeti slijedeće pojave:

a) *ca-* daje *cha-* i *ca*. Ova bi pojava mogla govoriti u prilog tvrdnje, da je naš rukopis proistekao iz neke matice, koja je bila depikardizirana. Ali ova pojava može da znači i to, da je pisac bio naučen na palatalnu vrijednost *ca-*, pa je sa *cha-* htio naznačiti velarni, guturalni izgovor. Da *ch-* naznačuje guturalni izgovor, potvrđuje pisanje *chouge* »couche« (paralele br. 60). Pojava pisanja *ca-* i *cha-* te palatalna vrijednost *ca-* zapažena je u frankotalijanskim tekstovima (usp. Meyer-Lübke, *ZfRPh*, X, p 48, 631); usp. i *recoit* = reçoit u nas (f 29 vo).

b) u našem tekstu ne susrećemo valonizma *é* (i u zatvorenom slogu) >*ie*, kao u *apiele* »appelle«, *iestre* »etre« (v. paralele br. 7, 27).

c) isto tako ne susrećemo u našem rukopisu pikardizma *le* za *la*, član f. sg. nom. (usp. br. 10, 42, 44, 109).

d) prvo lice množine prezenta završava kao u ostalim tekstovima, ali gdjegdje i na *-om (s)* — v. br. 43, 59, 66, 85, 106. Ova se pojava susreće i u frankotalijanskim tekstovima (v. na pr. Meyer-Lübke, *ZfRPh*, IX, 630, X, 47). Svršetak na *-om* javlja se u sjevernoj Italiji, uglavnom na ladinsko-venetskom području (usp. Ascoli, *Archivio glottologico*, I, prema indeksu, p. 544).

e) prednaglasno *a* u sredini riječi i na početku iza *c-* ne prelazi uvijek, kao u starom francuskom, u *e*, nego katkada i ostaje. Ova je pojava poznata u talijanskom jeziku, a susreće se i u frankotalijanskim tekstovima (v. br. 46, 48, 118, 132, 135, 145, — usp. na pr. Meyer-Lübke, *ZfRPh*, X, 628).

f) diftong *ai*, raznog porijekla u starom francuskom, ostaje često, kao u talijanskom, u obliku *a* (v. br. 49, 73, 93, 104, 129, 144, usp. Meyer-Lübke, *ZfRPh*, X, 625).

g) protetsko *e* pred suglasnikom *s* na početku riječi nije uvijek provedeno (v. br. 98, 149). Ova je pojava poznata u talijanskom jeziku i u frankotalijanskim tekstovima (v. na pr. Meyer-Lübke, *ZfRPh*, IX, 630, X, 47).

h) naglašeno *a* u otvorenom slogu ostaje katkada nepromijenjeno, kao u talijanskom (v. br. 105, 109). Ova je pojava poznata i u frankotalijanskim tekstovima (usp. na primjer Meyer-Lübke, *ZfRPh*, IX, 623).

i) *-ung-*, *-unc-* ne daje uvijek *-oin-*, nego daje *-un-*, kao u talijanskom: *junture*, *unger*, br. 116, 155.

j) prednaglasno *i* ne prelazi u *e*, nego katkada ostaje; br. 108. *Pistilence*, br. 67, gdje je *e* > *i*, poznata je pojava iz frankotalijanskih tekstova (usp. Meyer- Lübke, *ZfRPh*, IX, 628).

k) dočetno *a* ne oslabljuje uvijek u *e* (br. 123, 138, 157). Ova je pojava poznata i u frankotalijanskim tekstovima (usp. na pr. Meyer-Lübke, *ZfRPh*, IX. 626—7).

l) u našem tekstu susrećemo posve talijanskih riječi i oblika:

in »en, dans« (br. 84, 116).

façol »couvrechef« (br. 115).

bove »boeuf« (br. 127).

inver »hiver« (br. 134).

no »ne« (br. 137, usp. i str. 71.).

si »oui« (f. 39v).

tortorelle (br. 140). Ova je riječ furlanska i engadinska, v. *REW*[3], br. 4126.

setembrece f. »automne« (br. 140), tal. *settembreccia*. Ova je riječ poznata samo u starom sjeverotalijanskom jeziku (v. *REW*[3], br. 7832).

teve »tiede« (br. 124), usp. engadinski *tef*, *tevi*, venecijanski *tivio*, v. *REW*[3], br. 8657, Meyer-Lübke, *Gramm. d. rom. Spr.*, I, 265, 323 i *AIS*, karta 1040, br. 9, 7, 19, 29.

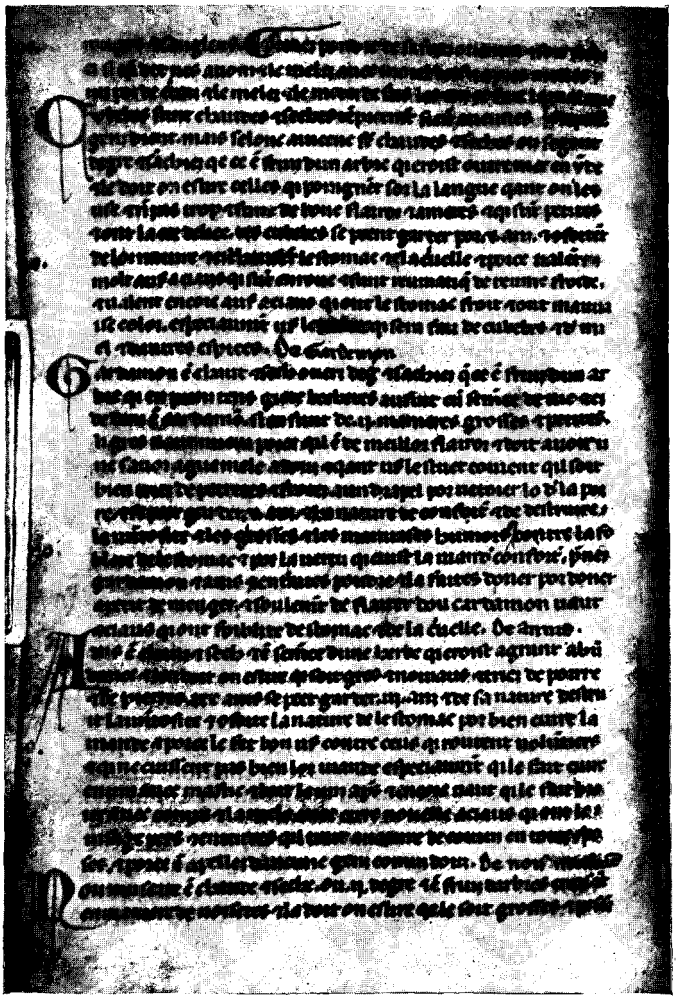

MR 92, f° 52v°

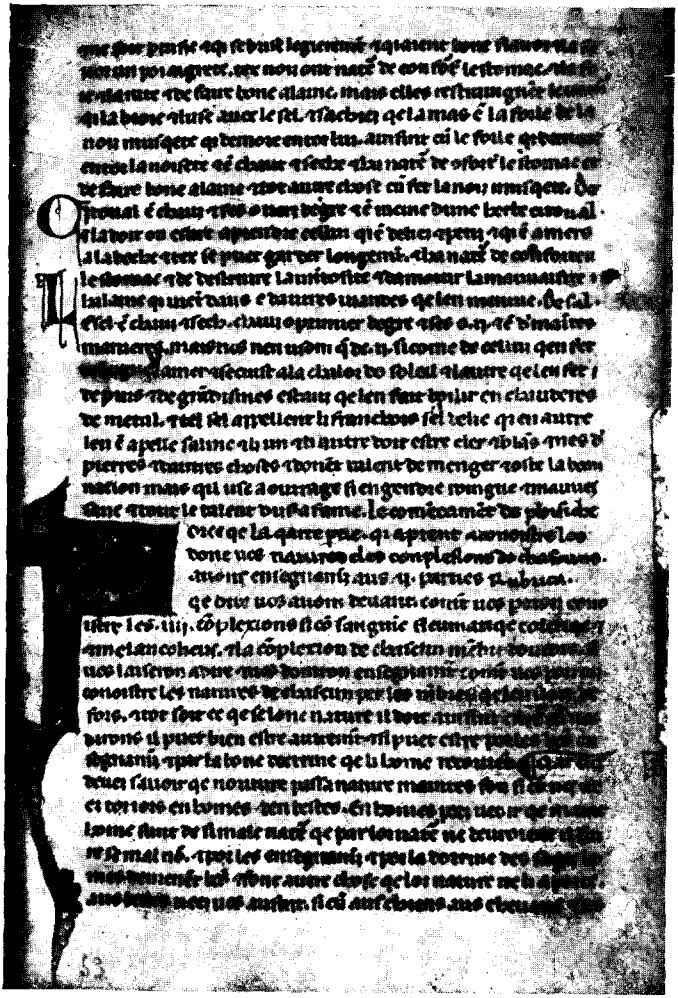

MR 92, f° 53r°

bede »bette (rave)« (br. 136).

cozo »tal. coccio« (br. 158), usp. *REW*[3], br. 2011.

ator »auteur« (br. 150).

Zanimljivi su i oblici *breument* (br. 85, 106 — riječ je poznata i iz frankotalijanskih tekstova, v. Meyer-Lübke, *ZfRPh*, X, 375), *soutanement, soutanament* (br. 113), *pee* »pied« (br. 119, možda engadinski oblik, v. *REW*[3], br. 6439).

Ovdje možemo spomenuti i grafiju *ch-* za guturalni izgovor (*chouge* »couche«, br. 60).

Neobični prezent na *-u* za 1. sg. i 3. l. sg. i pl. (v. br. 78 i 101) može se tumačiti kao talijanska dijalekatska pojava (v. Meyer-Lübke, *Gramm. d. rom. Spr.*, I, 240, 253, II, 170—1 i *AIS*, karta 1683—6), ali može biti i prepisivačeva pogreška.

8. — Pojave, koje smo ustanovili u našem rukupisu djela *Régime du corps* Aldobrandina Sienskoga, govore da je pisan u sjevernoj Italiji, negdje na ladinskom području.

Ovdje nismo ušli u podrobnije određivanje talijanskog dijalekta, koji se ogleda u našem rukopisu. O ovom ćemo pitanju raspravljati, kad završimo proučavanje čitava kodeksa MR 92.

9. — Dosada se držalo, da je matica djela Aldobrandina Sienskoga pisana u Francuskoj, negdje na pikardsko-valonskom području. Za naš se međutim rukopis ne može tvrditi, da nosi oznake takve matice. Ni pikardizma, ni valonizma nema u njemu. Pisanje *ca-* i *cha-* mogao je izvesti Talijan (v. gore 7, a). U našem rukopisu nema ni riječi *bonnent* »estomac«, koja druge rukopise sigurno vodi na pikardsko-valonsko područje (usp. Thomas, *LP*, p. LXXVI).

Prema tome postoji mogućnost:

a) da je naš rukopis bio prepisivan sa matice, koja je bila pisana središnjim francuskim dijalektom, t. j. koja je bila depikardizirana i devalonizirana; u takvu je maticu Talijan unio svoje talijanizme;

b) da je naš rukopis prepisan sa matice, koja je bila talijanizirana odmah u početku (uzimajući u obzir, da je Aldobrandin ili tko drugi odmah u Italiji sastavio prvotnu redakciju djela), a da su ostali rukopisi, koji ne nose talijansko obilježje, bili tek kasnije redigirani na osnovi jedne talijanizirane pramatice.

Međutim, sve dok se ne provede potpuna filijacija i studij jezika svih tekstova, koji su nam od ovoga djela sačuvani, ne može se ni tvrdnja pod *a*, ni tvrdnja pod *b* provjeriti, te jedna i druga ostaju zasada hipoteze.

Ipak bi se hipoteza pod *b* mogla potkrijepiti s onim, što govori prolog rukopisa *A*, da je Beatrica rukopis naručila od Aldobrandina, dok je liječio »svoje trgovce s onu stranu brda«, t. j. dok je bio u Italiji. Taj prolog izričito veli, da je rukopis naručen zbog toga, što Aldobrandini radi svoje liječničke prakse nije mogao napustiti Italije i pratiti Beatricu na njenom putovanju po Evropi. Ako je dakle istina,

da je rukopis sastavljen u Italiji, jasno je, da je Aldobrandini u nj unio i talijanizme. Za ovu hipotezu govore i neka bolja čitanja, koja nalazimo u našem rukopisu, kao i relativna starost našeg rukopisa (rijetki su iz 13. stoljeća).

10. — Ovdje se ne upuštam u određivanje dolaska našeg rukopisa u Hrvatsku, t. j. u metropolitansku knjižnicu. Domala će izaći obećavana notica o čitavom MR 92, pa ću tamo iznijeti svoje i druga mišljenja.

BILJEŠKE

[1] O životu Aldobrandina Sienskoga, osim tumačenja uvoda u rukopisu *A*, v. *LP*, XXV—XXVI, LI—LIX.

[2] O Aldobrandinovim vrelima, ib. LX—LXIX.

[3] ib., XXII; na rukopis u Lisabonu, koji opisuje A. da Silva Carvalho u *VI-me congrès international de la médecine*, 1927, p. 151—5, upozorio me dr. D. Grmek.

[4] ib., XLVII—XLVIII.

[5] cf. *Liječnički vijesnik*, 1902, p. 56.

[6] cf. *Romania*, 70, p. 76, note.

[7] cf. *Kulturno-poviestni zbornik zagrebačke nadbiskupije*, I, 1944., p. 532.

[8] Što se tiče davanja naslova čitavom kodeksu, mislim, da bi ga u Markovljevu popisu trebalo staviti u *varia*. Naziv čitavom kodeksu trebalo bi dati »Miscellanea, sa starofrancuskim i latinskim tekstovima, 13. —14. stoljeće.«, ili neka se na inventarnom listiću ispišu naslovi svih tekstova, koje kodeks sadrži.

[9] ib., 590.

[10] Ovdje zahvaljujem Narodnoj biblioteci u Beču, koja mi je preko Sveučilišne biblioteke u Zagrebu dala na upotrebu izdanje *LP*.

[10a] Naslov djela glasi:

Le Régime du Corps de Maître Aldebrandin de Sienne. Texte français du 13-e siècle, publié pour la première fois d'après les manuscrits de la Bibliothèque Nationale et de la Bibliothèque de l'Arsenal par les docteurs Louis Landouzy et Roger Pépin. Avec variantes et reproductions de miniatures. Préface de M. Antoine Thomas. Paris. Champion. 1911. — 8°. pp LXXVIII + 261 + (3).

[11] cf. *Romania*, 70 (1948), 74—83.

[12] U prijepisu sam umetnuo akcente, razriješio kratice sa tekstom, koji sam kurzivirao, u = v, etc. U zagradi stoje nečitka mjesta.

[13] usp. Markov, *Zbornik* ..., p. 532: Dex qui la grante puissance.

[14] Kurzivna slova nisu čitljiva. Čitav tekst u zagradi rekonstruiran prema *LP*, 4, 6—17.

[15] Tekst u zagradi rekonstruiran prema *LP*, 4, 6—17.

[15b] v. notu 15.

Kratice: *def.* = deficit, t. j. nema (u našem rukopisu).
LP = izd. Landouzy-Pépin, cit. u noti 10a.

Résumé

Dans les mélanges MR 92 de la Bibliothèque dite »Métropolitana« de Zagreb, on trouve au ff 1ro — 55vo une rédaction ancienne française du *Régime du corps* de Maître Aldebrandin de Sienne, écrite dans la deuxième moitié du 13e s. La graphie et la langue, y compris le vocabulaire, accusent une rédaction italianisée, originaire de l'Italie du Nord. Le contenu et les variantes démontrent que notre ms. provient d'une rédaction commune aux mss. *BCD;* notre ms. se rapproche le plus du ms. *D*.

Se basant sur les faits linguistiques de ce ms., l'auteur revient au problème de la langue de la rédaction primitive de l'oeuvre de Maître Aldebrandin. Cette rédaction aurait pu être écrite aussi en Italie. Cette hypothèse est corroboré par le prologue du ms. *A* où il est dit que le livre a été commandé par la comtesse pour lui servir comme manuel de médecine, puisque l'auteur ne pouvait pas abandonner ses clients d' au-delà des montagnes et accompagner la comtesse qui allait visiter ses filles dans les cours d'Europe.

Le problème sera résolu quand sera dressé le stemma de tous les mss. de l'oeuvre d' Aldebrandin.

(Primljeno na sjednici V. odjela 27. XII. 1952)